

Дилемність моралі як такої і бізнес. Українські реалії

Бізнес та мораль як дух капіталізму

Якщо вважати бізнес¹ люкративною² діяльністю, супроводжуваною певною винахідливістю, притаманною характерному типу людей, можна з певністю вважати, що він не виник *ex nihilo*. Це явище чи поняття вписується в певний історичний контекст соціального розвитку, головним чином західноєвропейського, а отже і трансатлантичного, суспільства. Ці суспільства можна одночасно вважати носіями західної ліберальної культури. Тому цілком легітимним видається оперти це поняття, наприклад, на веберівську концепцію духу капіталізму. Макс Вебер говорить не тільки про класи, буржуазію, пролетаріат тощо, але намагається зрозуміти атмосферу, в якій зароджується капіталізм як феномен. Капітал завжди існував, жага збагачення теж, а от дух капіталізму, за Вебером, з'явився щойно під час переходу від Середньовіччя до Нового часу³.

Чи потрібно розглядати бізнес як поняття посткапіталістичне, чи як новий термін, який вжито для назви того самого явища (нового способу вживання капіталу), не є нашою сьогодишньою дилемою. Натомість розуміння бізнесу, котрий бере своє коріння, за Вебером, з протестантської, а отже християнської, етики, має неабияку вагу в контексті розгляду моральних дилем у бізнесі.

---

¹ Англійський термін – означає справи, комерцію, в другому своєму значенні має підтекст непрозорості справ (за визн. словника-енциклопедії Universalis, Britanica-Universalis). Польська Популярна Енциклопедія PWN 1998 р. включає у значення терміну „бізнес” також підприємства, пов'язані з вищезгаданою діяльністю.

² Такою, що приносить дохід.

³ Див. Max Weber, *L'ethique protestante et l'esprit du capitalisme*, Paris 1964, р. 57-58. І навіть більше - ознаки захланності не відрізняють капіталізм від інших форм світогляду, якраз навпаки: там де вони є, капіталізм стагнує.

країни за кордоном є цілком інше, ніж до таких же громадян країн, що розвиваються. Моральний політик дбає про добробут громадян своєї країни. Сполучені Штати часто заявляють, що їх інтереси – це інтереси їх бізнесу. Отже матеріальний достаток і бізнес, як головна активність в його здобуванні, стали соціальними і політичними критеріями, а отже й критеріями розвитку країн. Мабуть, такий стан речей повністю відповідає веберівському духу капіталізму. Але що може бути спільного з протестантською етикою, до якої Вебер нав'язує цей дух, та українським бізнесом? Значна кількість представників цього бізнесу навіть не є християнами в країні, котра чомусь традиційно вважається православною (хоча така однозначна конфесійна характеристика цієї країни є неможливою...). Найцікавішим є те, що Україна є т.зв. «пострадянською» країною, в якій, якщо й не вдалось встановити повної диктатури пролетаріату, то все ж панував соціалізм, народжений з марксистської концепції «боротьби класів» та її ленінсько-КПРСівської інтерпретації «ворогів народу». Це значило, принаймні офіційно, скасування класової нерівності, отже, націоналізацію багатства. Чи міг виникнути бізнес, зроджений духом капіталізму та протестантською (чи протестантсько-католицькою)⁸ етикою (тобто мораллю)⁹ на такому підґрунті, де ні практика капіталістичного збагачення, ні спадковість капіталу не могли існувати?

---

⁸ Тут ми свідомо оминаємо питання еволюції (чи революції) від католицького бачення до протестантського (більш індивідуального) капіталістичної діяльності, для цього було б потрібне окреме дослідження, фундамент якого заклав М. Вебер.

⁹ В етимологічному значенні слово „мораль” походить від лат. (philosophia) moralis (переклад Цицерона) та від грецького та ithica. Обидва терміни означають те, що пов'язане з традиціями, характером, позицією людини взагалі, зокрема, з правилами її поведінки та з їх обґрунтуванням. Латинський термін застосовують, хоч щодо цього немає узгодженої думки, для аналізу конкретних моральних явищ, натомість грецький термін – для проблеми будь-якої моралі та до вивчення фундаментальних понять, як, наприклад, добро і зло, обов'язок і ін.

Мораль закономірно постає насамперед як система правил, яким людина підпорядковується (або повинна підпорядковуватися) як у своєму особистому житті, так і суспільному. Якщо саме так розглядати моральну проблему і проблеми моралі, то вони становлять центр будь-якої рефлексії, оскільки будь-яка діяльність людини, якою б незацікавленою вона не видавалася, повинна відповісти на питання, чи вона виправдана, чи ні, чи потрібна, прийнятна, нагання, чи відповідає загальноприйнятним цінностям, чи суперечить їм; тобто, чи вона допомагає в реалізації того, що вважається бажаним, в попередженні чи відкиненні того, що вважається злом. Вчинок чи характер в такому випадку класифікуються як моральні та аморальні, подібно, як правила, яким свідомо чи несвідомо підпорядковуються у вчинках, котрі виражають характер. Оскільки ці правила не є однаковими для різних індивідумів, епох, цивілізацій і суспільств, постає питання, як віднайти справжнє добро і справжню мораль. Це є питання, на яке може відповісти лише систематичний аналіз моралі та

Важко відповісти на подібне питання в контексті глобалізації, коли ідеї та різні моральні або й релігійні концепції швидко змінюють територію, взаємопроникають власні сфери впливу і навіть взаємно релятивізуються¹⁰. Важко теж відповісти на це питання ще й тому, що непросто дослідити саму історію повстання українського бізнесу¹¹, який з'явився головним чином внаслідок «приватизації» державної власності – зворотнього процесу до соціалізації чи націоналізації, котрий в такому широкому застосуванні не існував в історії до падіння СРСР.

Щоб зрозуміти виникнення українського, чи й загалом пострадянського бізнесу, потрібно повернутись до явища, котре супроводжувало ідеали існування СРСР, тобто принцип рівності внаслідок класової боротьби, в котрій мав виграти пролетаріат. Явищем цим була «номенклатура», про котру говорить в однойменному творі М. Восленський¹². Першим, мабуть, виявив це явище М. Джілас у своєму творі «Новий клас» ще у 1950-х роках¹³. Полягало воно на тому, що утворилась нова соціальна каста службовців держапарату, котра витворила собі паралельну дійсність буття – її Восленський називає «номенклатурою». Доходи, особливе харчування, кар'єра, місця відпочинку, безпека і навіть певний кодекс лояльності, отже, певна мораль – були привілеями, котрі представники цієї касты поділяли тільки між собою, в обмін на певну політичну надійність та позицію. Утворюючи конденсат такої собі комуністичної буржуазії, для котрої проповідувана рівність соціалістично-комуністичними ідеями була розділена на вищу і нижчу, остання справжня рівність в бідності була лише обов'язком для інших. Мабуть, власне так виникла подвійність моральних стандартів в

філософія моралі, іноді заперечуючи існування абсолютно правдивої моралі, а, отже, універсальної у тому плані, що вона була б обов'язковою для всіх людей.

¹⁰ Як це може виникати з нової концепції релігії чи скорше духовності типу «Нью Ейдж» («New Age»).

¹¹ Див. статтю автора - www.Ukraine-Europe.org: <http://www.ukraine-europe.info/ua/dossiers.asp?1241031699>

¹² Michael Voslenski, La Nomenklatura. Les Priviligijs en URSS, Paris 1980.

¹³ Мілован Джілас, Новый класс...

СРСР. Релігія була визнана «опіумом для народу»¹⁴, натомість критерії соціалізму отримали «подвійне дно», поділяючи суспільство на заможню меншість та убогу більшість.

Все ж при розпаді СРСР якщо і зникло золото партії¹⁵, на котре складались членські внески всіх її представників, а не тільки «номенклатури», то не можна сказати, що всі представники номенклатури зуміли зосередити відповідний капітал при перерозподілі державного майна¹⁶. Змогли це зробити, мабуть, тільки ті, які мали відповідне бачення майна як капіталу. Отже, можемо припустити, що певний дух капіталізму повинен був, принаймі опосередковано, їх торкнутися. Але чи повністю успадкували вони його мораль? Тобто якою є мораль українського капіталізму чи бізнесу? Звісно, в ній залишається певна подвійність стандартів: розподіл на вибраних (тих, котрі зуміли вчасно використати процес приватизації та «адміністративно-родинно-кланові» важелі і привілеї) та інших (тих, котрі лишились «поза грою»).

Український капіталізм часто визнають «олігархічним». Як відомо, олігархами називали ще в стародавній Греції представників певного політичного устрою «деко́трих» «вибраних», а до того заможних, міщан (поліс як місто-держава).¹⁷ Критерій вибраності «олігархів» можна вважати майновим, але теж приятельсько-родинним. Олігархи часто є представниками вузького кола майнових магнатів, часто зв'язаних не тільки спільними

---

¹⁴ К. Маркс, Критика гегелевской философии права //Маркс К. Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Т. 1.

¹⁵ □длян Тельман, Николай Иванов, Кремлевское дело, Ростов-на-Дону 1994.

¹⁶ Alain Barrau, Colloque international «L'Ukraine, situation et perspectives dix ans apris l'indépendance», Paris 2001. Paul Khlebnikov, « Parrain du Kremlin » : Boris Berezovski et le pillage de la Russie, Paris 2001; George Mink, Jean-Charles Szurek, Cet étrange post-communisme : rupture et transition en Europe centrale et orientale, Paris 1992. Y. Ponomarenko, sous direction de Illios Yannakakis « L'Oligarchie en Ukraine aux XX et XXI siècles. D'où viennent ceux qu'on appelle les « nouveaux oligarques » ? Une approche historique et critique du phénomène d'oligarchie » [L'UPEMLV](#).

¹⁷ Нйродоте, Enqurte, III, с. 314, traduction Andriје Baguet, La Rйpublique, VII, 533-534, IX, 587-588; Aristote, La Politique IV, 10-15, traduction J. Tricot, p. 292-293, Paris, 2005.

інтересами, але й кровно¹⁸. Це звужує можливості конкуренції як підстави вільного ринку, як в економічному, так і в політичному плані.

Олігархічний устрій є негативним¹⁹, бо прив'язується до майна²⁰ він утворює плутократію²¹, в котрій головним критерієм є майно. Для нього живуть, за нього вмирають – його захищають, забуваючи про те, що «тіло це тюрма душі»²². Платонівську концепцію називають часто ідеалізмом. Та чи дає певний брак реалізму платонівського ідеалістичного дуалізму²³ підстави для олігархічного устрою в демократичному суспільстві або суспільстві, яке хоче себе бачити демократичним? Тобто, чи може бізнес виконувати політичну владу в країні?

Спонтанна відповідь - ні, бо приватні інтереси бізнесових корпорацій будуть домінувати в загальнополітичних пріоритетах цілого суспільства, котрі прийнято називати суспільним добром, благом. Поставити суспільне добро нижче приватного або добра вибраного класу чи групи людей, значить перевернути політичний устрій з демократичного на олігархічний (або тиранічний).

Говорити сьогодні про практикування атенської демократії та давньогрецьких концепцій політичних устроїв²⁴ так само малореально, як усунути бізнес в Україні від влади. Усуваються тільки олігархічні групи іншими подібними групами. Мабуть, в цій перспективі потрібно

---

¹⁸ L. Robin, Platon, Manuel, p. 2, Paris 2002. Потрібно все ж зазначити певну релятивність між античними політично-філософськими концепціями олігархії та історичною дійсністю, як це зазначає А. Fouchard у своєму творі «Les systimes politiques grecs», p. 91-93, Ellipses 2003.

¹⁹ Див. вище анот. 18, а також Platon, Rйpublique, VIII, 550.

²⁰ Platon, Rйpublique, VIII, 553.

²¹ Стан суспільства, за яким багатство є головним нервом всього, де нічого не можна зробити, якщо ми не багаті (за визн. Ренана в «L'avenir de la science» - наведеного у філософському словнику - Andrij Lalande, Vocabulaire technique et critique de la philosophie, / en deux volume, Paris 1993, p. 783.

²² Див. Платон, Gorgias, 493 a-b; Phйdon 62b.

²³ Доктрина, котра в певному полі визначень припускає існування двох незмінних принципів, в метафізиці першопринципи, як, наприклад, у Платона принцип Ідеї або Добра та Матерії. (за філософським словником Andrij Lalande, див попередню анот.).

²⁴ Хоча така, ще давньогрецька, схема політичних устроїв може вважатись архаїчною, а, отже, анахронічною і не адаптованою до сучасних умов. Наприклад, проф. Хмай та Жмігородський пропонують іншу класифікацію устроїв (можна її розглядати як еволюцію або практичну, а не теоретичну концепцію політичних систем), див. Marek Chmaj, Marek Mигrodzki, Wprowadzenie do teorii polityki, Lublin 1996, s. 172-188.

інтерпретувати боротьбу за право на постачання газу і, можливо, навіть зріст ціни за газ, котру платитиме Україна. Події 2006 року під час розпуску парламенту також виразно засвідчили, що Конституційний Суд України знаходиться під впливом певних груп (ФПГ)²⁵. І найцікавіше – релятивізація законодавства сталася під час самої «Помаранчевої (р)еволюції», коли розмінною монетою між кандидатами в президенти, котрі, більшою чи меншою мірою, були представниками швидше бізнесу, ніж народу, виступила конституція. Ці розподіли економічних і політичних інтересів та важелів скоріш за все не враховують критеріїв спільного добра. Отже, або Україна далека від демократії, або засіб охорони демократії як розподіл гілок влади, запропонований Монтеस्क'є²⁶, не витримує критики Р. Міхелса²⁷, який визнає, що всі наші найсоціалістичніші партії вже в самій своїй суті якщо й не олігархічні, то принаймні не демократичні. Це виникає хоча б з двох причин – складності політичного функціонування, котре відділяє керівників від членів партії, та потреби партії у фінансовій підтримці, що й створює зацікавлення в співпраці з ФПГ. В книзі К. Бондаренка *«Атланти і Каріатиди з-під даху президента»* (Львів 2000) можна прослідкувати процес переходу політичних партій під крило певних фінансових магнатів, що часто стає зрадою політичних ідеалів, котрі закладали партії під час їх створення. Подібну тенденцію можна прослідкувати і в ЗМІ. Мабуть, вже час поставити собі питання, чи не створюються як партії, так і часописи для того, щоб стати політичним чи медійним товаром? І чи не є це еволюцією духу капіталізму, про котрий говорить нам М. Вебер, в напрямку зменшення позамайнових критеріїв діяльності? Наприклад, чи в понятті сучасного бізнесу залишилось

---

²⁵ Див. Політична Думка, 13-16.08.2002.

²⁶ Montesquieu, *L'esprit des lois*, Paris 1972, R. Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, Gallimard 1967, p. 42-43.

²⁷ R. Michels *Parties Politiques, essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, traduction S.Janikilevitch, Paris 1919, p. 4.

поняття праці як покликання²⁸? Чи сама капіталістична діяльність є діяльністю за покликанням?

Якщо в правових державах, котрими ми вважаємо переважно західні, економічно добре розвинуті демократії, бізнес вписується не тільки в неперервну економічну традицію, але й в політично-правову структуру, яка має за принцип (можливо, все ж занадто теоретичний) розподіл гілок влади для створення відповідного поля для життя та діяльності громадян, то в українських пострадянських реаліях, з певною (можливо тяглою, а навіть прогресивною) релятивізацією правової основи держави, бізнес не має сталих правових координат – тобто, зовнішнього примусу до певної моральності. Зрештою, до моральності змусити, мабуть, неможливо – її можна тільки виховати.

Проблемність спільних моральних критеріїв як дилемність самої моралі.

Окрім цієї типово пострадянської проблеми браку історичної тяглості, правових та політично-етичних рамок, на український бізнес накладається ще й підкреслена дилемність моралі як такої хоча б тому, що на Україні ключові постаті в бізнесі є представниками різних релігій, але більшість з них виходять з пострадянського атеїстичного минулого. Отже, постає питання: якими повинні бути спільні моральні критерії для такої різноманітної репрезентативної сфери діяльності, котра, до того ж, загубила на Україні своє історичне, а отже й моральне підґрунтя ?

В такому контексті вважати папські енцикліки і загалом усю соціальну доктрину Католицької Церкви²⁹, як, мабуть, і протестантську етику (так, як її

---

²⁸ Покликання - М. Вебер виводить особливе пояснення цього терміну з біблійних перекладів, виокремлюючи протестантське поняття, з котрого поступово народиться, за Вебером, значення покликання як завдання, як обов'язку – щоденного обов'язку. Можливо, перебільшуючи, можна побачити зародження поняття професійності - див. М. Вебер, там само, та ін. А. Лаланд підтримує такий сенс інтерпретації, але додає ще й інші значення, як, наприклад, особистий напрямок і ціль кожного людського існування і навіть ціль твору чи пісні. Див. там само с. 1215.

бачить Вебер) однаково зобов'язуючими, було б ілюзією. Опертися на Декалог теж не вистачить, оскільки крім того, що він, принципово присутній у юдеїв, християн та мусульман, не зміг би задовільнити представників марксизму, на який впливає еволюція, та націонал-демократів Франкового типу – тобто невіруючих людей. До того ж можна припускати радикальну відмінність у сприйманні, а, отже, й інтерпретації та практиці Декалогу (та близьких йому засад) етикою трьох перелічених релігій. Наприклад, християни відмовились від принципу «око за око»...

Така неоднорідність моралі є одною з головних причин того, що в сьогоденному світі повстала така морально-правова конструкція, як Декларація прав людини, котра повинна охоплювати всіх громадян та вважати демократичний устрій держави арелігійним хоча й не атеїстичним (не анти-релігійним)³⁰. З однієї сторони можна легко зрозуміти, чому держава повинна бути нерелігійною – щоб не надавати жодній з релігій переваг і залишатись, принаймні в теорії, до кінця рівноправною. Це одна із засад «досконалої» демократичності. З іншого боку важко опертись на права і свободи, якщо вони не мають іншого підґрунтя поза самою декларацією.³¹ Важко такими засадами обґрунтувати мораль. Чиста віра в чистий моральний обов'язок, можливо, притаманна Канту³², але чи зацікавить вона бізнесменів ?

До того ж, яке має значення свобода чи право людини, коли її життя зводиться тільки до матеріального, а права людини обґрунтовуються тільки

---

²⁹ Про обсяг соц. доктрини Церкви, що включає в себе набагато більше, ніж одні енцикліки. Див. Arnaud de Lassus, там само с. 23-24 та ін.

³⁰ «Декларація прав людини та громадянина» 1948 р. п. 18, де йдеться про свободу совісті та віросповідання – тобто держава не має права забороняти індивідууму свободи віросповідання, тобто в функції держави не входить ні заборона, ні пропаганда релігії, що означає державну нейтральність, отже, арелігійність держави.

³¹ Якщо Католицька Церква й визнала (в особі Івана Павла II) Декларацію прав людини як підставу в політичній практиці, то все ж за умови, що ця база не замикає перспективи трансцендентності буття : див. «Evangelium Vitae» вступ п. 2 : „La valeur incomparable de la personne humaine. 2. L'homme est appelé a une plénitude de vie qui va bien au-delà des dimensions de son existence sur terre, puisqu'elle est la participation a la vie éternelle de Dieu», також розд. 1, п. 18-21 та ін. Але навіть таке обережне визнання допускає можливість доктринальної критики (див. Michel Villey, Le droit et les droits de l'homme, Paris 1983, Arnaud de Lassus, там само, та ін.).

³² Підставою морального вчинку (чи то завдання) в Канта є діяння, яке випливає виключно з зобов'язання, а не, наприклад, із співчуття чи симпатії, чи навіть з принципу „любові до ближнього” (див. Rudolf Eisler, Kant-Lexikon, Saint-Amand 1994.

юридичним позитивізмом³³? Така позиція надає підставу для існування різних постмарксистських течій, але не надає універсального значення для тих, хто базується на метафізичності³⁴ чи трансцендентності буття. Як вибрати спільний моральний критерій загалом, для матеріалістів і метафізиків, чи пак теологів? - ці дебати залишаться, мабуть, назавжди відкритими і становитимуть чи не найбільшу моральну дилему сучасності...

Чи не є це підставою, щоб в ієрархії наук встановити мораль після метафізики, оскільки всі наші моральні, психологічні і навіть політичні критерії так чи інакше залежать від концепції (або її браку) надприродного ества, котрого християни-слов'яни називають Богом.

Надужиття, котрі виникають в світі через брак спільних моральних критеріїв, в значній мірі спричинилися до формулювання спільних зобов'язуючих правил в політичному житті міжнародного суспільства, котрими і стала Декларація прав людини.³⁵ Та все ж ампутація метафізики³⁶ як сенсу моралі становить чи не найбільшу дилему моралі насьогодні.

В суспільстві демократичному, а отже не релігійному, моральну чи то моралізаторську функцію виконує держава. Для цього вона диспонує навчальними закладами, судами тощо. Основою такої функції є законодавство. Саме воно зобов'язує нас не вбивати, не красти тощо. Але знову, на підставі чого виникає законодавство та взагалі будь-які правові та легіслативні норми? Що позбавляє їх релятивності ?

---

³³ Michel Villey (там само) один з головних елементів критики автора - це нагадування, що поняття людської гідності набагато старше від Декларації прав людини чи Американської конституції (див., між ін. с 15-16).

³⁴ Andrй Lalande, там само, с. 611, термін „метафізика” з'явився при переписі творів Арістотеля Андроніком з Родосу (копію цього твору було розміщено після «Фізики» - звідси назва іншого трактату Арістотеля «Метафізика» (мета – після). Але за своїм іншим значенням це наука про буття (як в множині, так і в однині), котрі (котре) не підлягає нашій фізичній перцепції. В цьому значенні префікс «мета-» означає не післяфізичні твори Арістотеля, а над- або позафізичну дійсність. Хоча метафізика відрізняється від містики.

³⁵ Наприклад, такі події, як Голодомор, Вірменський геноцид, Шоа, хоча прийняття таких міжнародних засад не спинило геноцид в Руанді чи життя в країнах фундаменталізмів див. наступну анотацію.

³⁶ Метафізика як те, що над фізикою, а не тільки після фізики - як сфера надматеріальних понять (див. до цієї теми Louis Millet, *Mitaphysique*, Paris 1996 ; Marie-Dominique Philippe, *Introduction a la philosophie d'Aristote*, La Colombe 1991 (короткий опис: с. 285-289); E. Gilson, *Le Thomisme*, Paris 1997).

Найкраще на це, мабуть, відповіли ще античні греки своєю теорією людської природи³⁷. Мабуть, найбільш стосовний з них у соціально-політичній сфері це Арістотель, присутність якого, нажаль, була занадто малою у формуванні української думки³⁸. Йому, як і його вчителю Платону, не відома концепція римського, ані тим більше концепція сучасного, права. Він теж не говорить про розподіл гілок влади для збереження демократичності і навіть не бачить в цьому необхідності. В сучасному значенні слова, грецьким філософам є не відома Откровення³⁹, отже, в певному розумінні їх можна вважати позарелігійними раціоналістами. Та все ж вони залишають відповідне місце для метафізики⁴⁰, з якої, можна вважати, й бере початок арістотелівська мораль, тобто Етика (як зрештою і Політика). Всі ці три галузі арістотелівської філософії залишаються взаємозв'язаними: етика (мораль) займається питаннями виховання особистості людини як суспільної істоти, отже, як політичного елемента⁴¹, а політика описує функціонування держави (у вигляді, щоправда, грецького поліса) як одного організму, вписуючи його в контекст йому подібних полісів⁴² (але не

---

³⁷ В зн. грецького поняття «фюзіс» як суті чи природи людини, котра покликана до життя в суспільстві (Aristote, La Politique, I.1-2, traduction J. Tricot, Paris 2005 та Ethique a Nicomaque, I i X, traduction J. Tricot, Paris 1990). Хоча з певним ризиком абсолютного підпорядкування людини державі як вищій політичній формі, отже, вищому ідеалу чи ступеню буття. Античні греки не мають концепції людини як індивідууму, а лише як частини суспільства (поліса), котрий є певною ціллю життя людини – удосконаленням чи просто реалізацією людини як істоти політичного по своїй природі («фюзіс») – тобто фінальною ціллю її наземного життя... В цій перспективі родина є не повноцінним елементом поліса як тіла, вона є базовою одиницею, але не самовистачальною. Мабуть саме така концепція дає місце комунізму. Арістотель є менш радикальний, ніж Платон («Республіка»), і визнає не тільки певну приватну власність, але й закладає економічні принципи, такі, як вміння забезпечувати сім'ю, яку (як і її потреби) не можна проігнорувати в політичній системі держави, оскільки вона є базовою ланкою держави-поліса (Арістотель, «Політика», там само і наступні розділи).

³⁸ Дмитро Чижевський, Нариси з історії філософії на Україні, Прага-Церинген 1929-1930.

³⁹ Откровення тут в значенні «Святого Письма» тощо.

⁴⁰ Платон не вживає терміну метафізика, зрештою, як і Арістотель. Цей термін виник пізніше при переписуванні. Тут термін вживається в ширшому значенні, називаючи позафізичну дійсність та науку про неї, котру Арістотель називає наукою про буття або «Першою (Первинною) Філософією», а томізм «Метафізикою», що впроваджує, тобто надає раціональні підстави для теології (також див. вище анот. 35).

⁴¹ Див. вище, анот 37.

⁴² Арістотель є також автором опису 158 античних типів конституцій (див. Jean Brun, Aristote et le Lycee, Paris 1997), що віддаляють його від платонівської теоретичності ідеальних типів держав. Наприклад, М. Хмай та М. Жмігродський (там само, с. 175), опираючись на В. Кубалу (W. Kubała, Wybrane zagadnienia teorii państwa kapitalistycznego, Warszawa 1980, s. 49-50) наголошують на тому, що Арістотель інспірував багатьох пізніших авторів і першим виклав більш-менш цілісну концепцію політичного устрою загалом.

обов'язково ідентичних, що лишає місце для аналогії). Ці обидва описи є «двома сторонами медалі» тої ж реальності існування живої розумної та комунікабельної⁴³ істоти, котрою є людина. Вивчення самої ж сутності буття опирається на метафізику, котра відкриває зміст існування людини, вписуючи його в космос Буття. Греки мають почуття атомістичності великого всесвіту, котрий накладає на них певні обов'язки... Обв'язки ці не є зовнішнім примусом, а лише внутрішньою потребою людини, її природою. Отже моральність як така еманує з людини при відповідному її вихованні. Виховання ж не насаджує, а відкриває суть людини (в цьому Арістотель відрізняється від Платона, в котрого виховання полягає на зовнішній контемплляції Ідей). Таке комплексне мислення показує нам всесторонність та взаємозв'язаність всіх особистих⁴⁴, політичних, матеріальних та навіть нематеріальних аспектів людини.⁴⁵ А також вказує нам на певну потребу позаекономічних чи адміністративно-правових норм в державі. Мабуть тому Жан-Жак Руссо говорить вже не тільки про потрібність відповідного виховання (як греки), але про потребу певної цивільної релігії котра б об'єднувала громадян довкола державного принципу⁴⁶, котрим для нього є „суспільний пакт” чи „контракт”. Можливо, не слід заходити аж так далеко в пошуку підґрунтя моральності, тим більше що важко довести справжнє існування такого пакту, але водночас треба визнати, що навіть така нейтральна концепція природи людини, яка була в античності, дає підґрунтя досить-таки різній моральності, як, наприклад, в двох пізніших релігіях - християнстві та ісламі (що опираються на Арістотіля). Якщо в християнстві й

---

⁴³ Арістотель нагадує, що людина є соціальною від бджоли, оскільки має дар мовлення: Арістотель, Політика, там само с. 5-15, с. 29.

⁴⁴ Греки не мають концепції персони, особа є перш за все громадянином політичного тіла, його органом, котрий не може існувати самостійно – атомістичне бачення особи. Особа - елемент цілості – отже, існує для цілості, але цілість дає їй можливість реалізувати себе як елемент. Це, можливо, відкриває перспективу персональності, але не ізольованої індивідуальності (також див. вище анот. 37).

⁴⁵ Тут треба додати, що такий аналіз наукового доробку Арістотеля є занадто схематичним, він був зроблений тільки для того, щоб показати неможливість відокремлення питань моралі від цілого контексту життя людини та загалом Буття, що було усвідомлено вже в античні часи.

⁴⁶ J.J. Rousseau, Du contrat Social, Zurich 1994, 8-й розділ, IV книга, с. 348-372 та 7-й розділ II книга, с. 154-156.

виникало питання про рівноцінність чоловіка і жінки, то в ісламі воно, мабуть, виникає ще й сьогодні⁴⁷. Це становить тільки один з багатьох елементів різниці між шаріатом та доктриною Церкви. Тому інтерпретація природних основ моралі лишається все ж доволі різною і не дозволяє на існування повністю спільних моральних критеріїв. Та все ж мораль, як критерій суспільного життя людини, вписана в саму її природу, повинна стати базою права, як регламенту сучасного суспільного життя. Право повинно залишатись зовнішньо-моральним нормативом в політиці, а для цього замало будувати мораль тільки на (знову ж таки правових) конвенціях чи деклараціях, що за всяку ціну уникають будь-якого метафізичного обґрунтування та утворюють певне «зачароване коло», в котрому, карикатуризуючи можна назвати, аргументом права моральність а аргументом моральності право⁴⁸.

Саме в такий складний моральний контекст браку, спільного позафізичного (позаадміністративного) обґрунтування як моральних, так і правових політичних норм вписується сьогоднішня діяльність бізнесу, котрий, мабуть, цікавиться більш безпосередньо актуальною фінансовою, ніж суспільно-моральною, кризою. Моральна криза пов'язана, між іншим, з процесом глобалізації⁴⁹, який провокує сильні зіткнення моральних концепцій різних релігій, теологій, метафізик, що, вочевидь, і спричинило винахід Католицькою Церквою дуже тонкої екуменічної політики. Попри певну небезпеку контрверсійного) розуміння з боку самих католиків намагається

---

⁴⁷ Див. Caroline Sultani, [Paroles de femmes sous intygrisme](#), Brochй - 1 аоыт 2001.

⁴⁸ Мабуть, Декларація прав людини □ прикладом такого «зачарованого кола» - оскільки не опира□ свої забов'язуючі тези на жоден зовнішній аргумент (див. критику □□□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□: Michel Villey).

⁴⁹ Дефініція глобалізації: „мондіалізація”, яку назагал плутають із англійським поняттям глобалізації, не □ новим явищем. Історії відомі три таких поняття: „біг-бенг” 1492 року, пов'язане з відкриттям Америки Христофором Колумбом, розвиток світової торгівлі (яка зросла вшестеро в 1860-1914 роках), та період сучасної глобалізації. Вже Сімонді визначав те, що назива□ться глобалізаці□ю, в своїх „Нових принципах політекономії (1819)”. Поза цими відмінностями, відтепер акцентуються проблеми державного управління, особливо демократичні механізми. Демократія □ для політики тим, чим конкуренція для економіки. Одне без другого може викликати серйозну блокаду, про яку говорив Йозеф Стігліц („Велике розчарування”).

віднайти спільність вартостей, принаймні у християнських доктринах, розширюючи ці спроби у міжрелігійні діалоги, що потребує неабиякого оптимізму й обережності в доктринальній тяглоті, оскільки природньо, як показали ще греки, політика все ж підпорядковується метафізиці, тобто й теології за посередництвом моралі як політично-виховного процесу. А звідси випливає, що зміна теології може спровокувати зміну моральних, а отже й політичних⁵⁰, вартостей. Плюралізм теологій - це плюралізм моралей. Тому моральні дилеми бізнесу - це перш за все дилеми критеріїв моралі як такої, дилеми об'єктивності їх вибору, особливо коли ми говоримо про український бізнес, історична тяглість в розвитку якого була перерваною, а соціальні різниці суспільства, в якому він практикується - загостреними.

---

⁵⁰ Виходячи з античної концепції політики як мистецтва жити в спільноті, до якого нас готують моральні норми, які закладають те, що людина по природі своїй □ □ством політичним, а не ізольованим індивідумом, отже, політика і мораль, за цією концепцією, □ «двома сторонами однієї медалі» - двома аспектами тієї ж дійсності.